

Dr. Sonila BOÇI
(Tiranë)

MINORITETET NË SHQIPËRI PËRBALLË SFIDAVE TË LUFTËS SË DYTË BOTËRORE

Lufta e Dytë Botërore solli ndryshime në statusin e minoriteteve. Sistemi i mbrojtjes juridike i krijuar nga Lidhja e Kombeve, *de facto* pushoi së ekzistuari së bashku me këtë organizatë. Fillimi i Luftës së Dytë Botërore prishi *status quo*-në politike të vendosur nga Traktati i Versajës i vitit 1919. Shtetet ballkanike, të cilat kishin mbetur të pakënaqura nga përcaktimi i kufijve në përfundim të Luftës së Parë Botërore, e konsideruan fillimin e luftës së re si mundësi për të ndrequr “padrejtësitë” territoriale dhe etnike. Kjo i dha Luftës së Dytë Botërore në Ballkan, një karakter të shumëfishtë, që studiuesi francez Bernard Lory, me të drejtë, e ka përcaktuar si katër konflikte brenda një lufte¹.

Minoritetet me ose pa dashjen e tyre e gjetën veten të përfshirë në secilin prej këtyre konflikteve. Mbi të gjitha ato u gjendën mes dilemës se cilit prej llojeve të identitetit duhej t’i

¹ Bernard Lory, *Evropa Ballkanike nga 1945 në Ditët e Sotme*, Tiranë: “Dituria”, 2007, f. 18.

jepnin rëndësi: identitetit të tyre kombëtar apo identitetit qytetar. Si pjesë e shkëputur nga trugu i vet kombëtar, minoritetet kombëtare ruanin në ndërgjegje ndjesinë se besnikëria e tyre duhej t'i përkushtohej kombit amë. Nga ana tjetër, kushtetuta e vendit ku jetonin dhe shumë akte ndërkombëtare i detyronin minoritetet të ishin qytetarë luajalë ndaj shtetit nën juridiksionin e të cilit ishin përfshirë.

Pas pushtimit italian, minoriteteve në Shqipëri iu desh të përshtateshin me ndryshimet e ndodhura në planin e brendshëm. Nacionalizmi shqiptar, tradicionalisht mbrojtës, ndryshoi nën presionin e Italisë duke u bërë gjithmonë dhe më irredentist. Përballë kësaj situatë, minoritetet, veçanërisht ai grek, e gjetën veten të mbijetonin midis “shqiptarizmit” të Italisë dhe presionit të vazhdueshëm nationalist që vinte nga shteti amë. Të dyja qasjet nuk ishin lineare. Ato përcaktoheshin në një masë të madhe nga pozicioni i Italisë në konfliktin botëror.

Në periudhën nga prilli deri në shtator 1939, pra para se të fillonte zyrtarisht Lufta e Dytë Botërore, Greqia e papërgatitur për konfliktin dhe e trembur për vijimin e agresionit të Italisë edhe ndaj saj vendosi të kontrollojë mirë situatën dhe të qëndrojë në pritje të zhvillimeve të ardhshme. Madje, ajo u përpoq të shpaloste një politikë “dashamirëse” ndaj Italisë². Më 11 prill 1939, qeveria greke nxitoi ta përshëndeste pushtimin e Shqipërisë, duke shprehur kënaqësinë që tashmë Greqia dhe Italia ndanin dhe kufijtë tokësorë³. Ndryshe nga ç'kishte ndodhur në të kaluarën, Greqia u tregua e kujdesshme në nxitjen e ndjenjave separatiste brenda minoritetit grek.

Nacionalistët shqiptarë menduan të shfrytëzonin pozicionin e ri të marrë nga Greqia, për të zbutur pasojat e propagandës dhe veprimtarisë shumëvjeçare helenizuese në popullsinë e krishterë të

² Beqir Meta, *Tensioni greko-shqiptar 1939-1949*, Tiranë: “GEER”, 2000, f. 47.

³ Vasil Kondis, *Greqia dhe Shqipëria në shekullin e XX*, Selanik: “Paratiritis” 1997, f. 126.

Shqipërisë së Jugut. Ata patën mirëkuptimin, madje dhe nxitjen e administratës italiane të pushtimit. Në fokus të nacionalistëve shqiptarë ishte neutralizimi i instrumenteve që Athina zyrtare kishte përdorur vazhdimisht në propagandën dhe veprimtarinë e saj nacionaliste në dëm të interesave kombëtare shqiptare, siç ishin shkollat të financuara prej saj, kishat, shtypi dhe mjetet e tjera propagandistike. Për këtë qëllim, nga qeveria shqiptare nën pushtim u përdorën mjete financiare, administrative dhe konsulta të vazhdueshme me personalitete me autoritet në Shqipërinë e Jugut.

Shpallja e Italisë si shtet jo ndërluftues në konfliktin botëror⁴ (shtator 1939), largoi disi frikën e Greqisë për një sulm të menjëhershëm italian ndaj saj. Në të njëjtën kohë, i shtoi shpresat greke se historia mund të përsëritej. Një marrëveshje e ngjashme me Traktatin e Fshtë të Londrës të vitit 1915, për ndarjen e territoreve shqiptare, do të ishte një shans i lakmueshëm. Diplomacia greke iu vu punës për arritjen e një qëllimi të tillë. Fillimisht, ajo u përpoq t'i tregonte Italisë se dëshironte të mbante marrëdhënie miqësore me të, duke qetësuar kështu situatën në kufirin e saj verior. Këtë situatë të qetë, Greqia e përdori për t'iu rikthyer synimeve të saj nacionaliste afatgjata.

Për këtë Greqia përdori përsëri shkollat në gjuhën greke në Shqipëri dhe arsimimin e fëmijëve minoritarë në Greqi. Por,

⁴ Më 21 maj 1939 Italia ishte pranuar të nënshkruante Paktin e Çelikut me Gjermaninë, por ia kishte bërë të qartë kësaj të fundit se nuk ishte ende për t'u angazhuar në veprimet luftarake. Italia i kishte deklaruar Gjermanisë se, në rast se Anglia dhe Franca hyjnë në luftë përkrah Polonisë, ajo do të shpallte mospjesëmarrjen në të, deri sa të ishte e përgatitur për të hyrë në luftë. Më 1 shtator 1939, kur Gjermania sulmoi Poloninë, Anglia dhe Franca menjëherë i shpallën luftë asaj. Më 5 shtator 1939, duke u mbështetur në këtë marrëveshje, Musolini shpalli mospjesëmarrjen (nonbelligeranza) e Italisë në konfliktin që sapo kishte nisur.

tashmë, nuk ishte vetëm zona e banuar nga minoritarët grekë në fokus të politikës së Athinës. Duke qenë se territori i pretenduar nga Greqia e kalonte disa herë territorin ku jetonte minoriteti grek, synimi i saj ishte të krijonte turbullira në rajonet e tjera të Shqipërisë së Jugut. Në vëmendjen e agjentëve grekë, si dhe më parë, ishte Himara. Ata përhapnin në popull parulla se nga muaji shkurt 1940, “do të vijë Greqia deri në Llogara tue pjestue Shqipërinë [midis Italisë dhe Greqisë]”⁵. Nëse ka pasur ndonjë gjë të vërtetë në këto parulla të lëshuara në këtë kohë, kjo është ende një çështje e diskutueshme. Pavarësisht kësaj, dokumentohet tregojnë qartë se në disa krahina të Shqipërisë së Jugut, kjo propagandë pati rezultat nxitjen e nacionalizmit të popullsisë grekofone.

Pranvera e vitit 1940 shkatërroi çdo iluzion të Greqisë për ndonjë marrëveshje të mundshme me Italinë. Gjithmonë e më shumë po kuptohej se ajo po përgatitej seriozisht të hynte në Luftë. Lajtmotivi i ditës i pushtuesve italianë dhe bashkëpunëtorëve të tyre ishte realizimi i ëndrrës për bashkim kombëtar të shqiptarëve dhe rregullimi i të gjitha padrejtësive të bëra ndaj tyre. Shenjat e para të kësaj fushate u dukën që në mars të vitit 1940. Në fillim të marsit, nënsekretari i Partisë Fashiste Shqiptare (PFSH), Kol Bibë Mirakaj zhvilloi një tur në disa qytete të jugut të Shqipërisë, midis të tjerave dhe në krahinat e Gjirokastrës dhe Sarandës. Në mitingjet e organizuara me këtë rast, autoritetet lokale dhe i dërguari i PFSH-së, u përpoqën të evokonin shqiptarizmin e shqiptarëve dhe faktin se, sipas tyre, vetëm nën regjimin fashist, ai ishte i mbrojtur. Në fjalimin e tij në Gjirokastrë, z. Mirakaj nuk la pa përmendur rastet kur Italia kishte shpëtuar këtë rajon nga aneksimi i Greqisë. Ai u përmendi gjirokastritëve vendimin e 3 qershorit 1916 që njihte pavarësinë e

⁵ *Arkivi Qendror i Republikës së Shqipërisë* (me tej: AQSH), Fondi (më tej: F.) Ministria e Brendshme, Viti (më tej: V.) 1940, Dosja (më tej: D.) 13, Fleta (më tej: fl.) 5, Relacioni i Faik Qukut për Ministrinë e Brendshme.

Shqipërisë⁶, si dhe veprimtarinë dhe sakrificën e gjeneral Telinit për të shpëtuar këtë krahinë nga trupëzimi me shtetin grek⁷. Kol Bibë Mirakaj vizitoi dhe fshatra të jugut, të banuara nga minoritarë grekë, si: Dervicanin, Finiqin, Kranenë, Ymerefendinë, Vurgun etj., në të cilat, të paktën në pasqyrimin që u bëri atyre shtypi i kohës, nuk u bë asnjë dallim etnik. Në të gjitha mitingjet e organizuara në këto fshatra u valëvitën flamujt italianë dhe shqiptarë dhe u fol në emër të shqiptarizmit⁸. Të krijohet përshtypja se autoritetet e pushtimit e “kishin harruar” ekzistencën e minoritetit grek në Shqipëri, dhe vëmendja ishte përqendruar te “mbrojtja e çështjes shqiptare nën suazën e Dinastisë Savoja”.

Me shtimin e vrullit të përgatitjeve për fushatën ushtarake italiane kundër Greqisë minoritetet u vendosën sërish në qendër të vëmendjes, por me një zhvendosje në hapësirë. Athina e vendosur nën një presion sa diplomatik, aq edhe ushtarak dhe propagandistik, nuk mund të mendonte më, për të nxitur irredentizmin grek midis ortodoksëve të Jugut dhe minoritetit grek brenda kufirit shqiptar. Vëmendja e qeverisë greke ishte të rregullonte situatën e saj të brendshme. Popullsia shqiptare që jetonte në Çamëri filloi kështu të ishte në qendër të një situatë, të cilën nuk e kishte krijuar ajo, por që po vuante pasojat. Ajo u vu në shënjestër të qarqeve qeveritare greke, të cilat ndërmorën një varg masash të ashpra për spastrimin e atdhetarëve çamë⁹. Edhe pushtuesit italianë kishin nevojë për të siguruar prapavijat e tyre. Duke vlerësuar se një pjesë e minoritarëve grekë mund të

⁶ Është fjala për Protokollin e Gjirokastrës të 3 qershorit 1916, sipas të cilit Italia njihte pavarësinë e Shqipërisë nën egjiden e Perandorisë Italiane.

⁷ *Gazeta Tomori*, 8 mars 1940.

⁸ *Po aty*, 9 mars 1940.

⁹ Për më tepër në lidhje me trajtimin e çamëve në këtë periudhë nga politika greke shih: B. Meta, *Tensioni ...*, f. 146-147; si dhe Hajredin Isufi, *Musa Demi dhe Qëndresa Çame 1800-1947*, Tiranë: “Dudaj”, 2002, f. 221-224.

shërbenin si “kolonë e pestë” ndaj ushtrisë italiane në Shqipëri, ata morën masa për t’i internuar disa nga krerët nacionalistë të minoritetit grek. Procesi u mbështet ligjërisht nga një dekret i ri “Për internimin e personave të dyshimtë”¹⁰, i cili u miratua pikërisht në atë kohë. Ai do të qëndronte në fuqi gjatë gjithë pushtimit italian dhe do të përdorej si ndaj shqiptarëve dhe minoritarëve.

Lufta italo - greke e cila u zhvillua kryesisht në Shqipërinë e Jugut, ndikoi negativisht në ekuilibrin e brishtë etnik të rajonit, ekuilibër ky i vendosur me shumë kujdes nga administrata shtetërore shqiptare në periudhën midis dy luftërave. Edhe pse sjelljet e ushtrisë greke nuk shënuan episodet e dhunshme të viteve 1912 - 1914, përsëri politika me dy standarde e Greqisë zgjoi divergjencat e fjetura të rajonit. Në krahinat e banuara nga minoritarë apo ato me popullsi të përzier, autoritetet ushtarake greke ndoqën politikën e nxitjes së armiqësive etnike, madje nuk munguan dhe episodet e dhunshme. Nasho Vllaho dhe Kristo Qerici, dy minoritarë nga Delvina, të ndihmuar edhe nga ushtarët grekë ishin shumë aktivë në këtë drejtim. Kështu, në gjithë zonën e Delvinës u dogjën flamujt shqiptarë dhe italianë¹¹. Gjithashtu, ushtarët grekë vranë disa patriotë të njohur të kësaj zone së bashku me familjen e tyre¹². Situata e krijuar gjatë luftës italo - greke, do të përdorej më vonë nga italianët për të rikrijuar konflikte të tjera etnike, por, që për fat, falë dhe ndërhyrjes së autoriteteve shqiptare, siç ishte p.sh. rasti i Faik Qukur, prefektit të Gjirokastrës, asnjëherë nuk morën përmasa të mëdha¹³.

¹⁰ Thoma Jani Karamelo, *Marrëdhëniet shqiptaro-greke*, Tiranë: “Albtipografia”, 2008, f. 51.

¹¹ *Po aty*.

¹² Faik Quku, *Qëndresa Shqiptare gjatë Luftës së Dytë Botërore 1939-1944*, Vëll. 2, Tiranë: “Ilar”, 2006, f. 70.

¹³ Sipas kujtimeve të prefektit të atëhershëm të Gjirokastrës, Faik Quku, ndiheshin ndasitë midis myslimanëve dhe të krishterëve, si dhe ato midis minoritarëve grekë dhe popullsisë shqiptare. Kështu, në Delvinë disa shqiptarë të besimit mysliman

Sulmi i Gjermanisë në rajonin e Ballkanit, më 6 prill 1941, e shpëtoi Italinë nga disfata e plotë në frontin grek dhe çoi në një riformatim të ri politik të Gadishullit. Më 20 - 21 prill 1941, ministrat e Jashtëm të Gjermanisë dhe Italisë, Ribentrop dhe konti Çiano, u takuan në Vjenë për të ndarë territoret e pushtuara në Ballkan, marrëveshje e cila zgjeroi territorialisht shtetin shqiptar, pothuajse në kufijtë etnikë¹⁴. Rritja e sipërfaqes së shtetit shqiptar çoi në ndryshimin e numrit të minoriteteve që jetonin në të. Numri i minoritetit grek nuk pësoi ndonjë ndryshim. Minoritetet sllave patën një rritje në numër, pasi minoritetit malazez dhe atij bullgar/maqedonas, iu shtua dhe minoriteti serb që jetonte në territoret shqiptare të Kosovës, si dhe ai maqedonas i krahinave lindore shqiptare.

Gjithashtu, ndryshoi dhe harta politike e shteteve fqinje me Shqipërinë. Shqipëria vetë e pushtuar, kufizohej nga formacione të reja juridike - kushtetuese të pushtuara nga gjermanët në veri e jug dhe nga bullgarët në lindje. Kufizimi me Bullgarinë, një nga

kishin formuar një organizatë të quajtur “Dora e Zezë”, por për veprimtarinë e saj ka pak të dhëna. Duket se ajo ishte krijuar si kundërpërgjigje ndaj përndjekjeve dhe vrasjeve të kryera nga ushtria greke në bashkëpunim me elementë nacionaliste minoritarë gjatë Luftës Italo-Greke. Qëllimi i saj ishte të eliminonte krerët grekë apo grekomanë të zonës. Në pranverë të vitit 1942, organizata kishte kryer dhe disa atentate dhe kishte vrarë disa nga krerët nacionalistë të minoritetit grek, midis të cilëve dy tregtarë Thoma Lazen dhe Miho Qiricin.

¹⁴ Në bazë të Marrëveshjes së Vjenës të 21-22 prillit 1941, Kosova u nda në tri zona: italiane, gjermane dhe bullgare. Zona italiane e pushtimit ishte më e gjera. Ajo përfshiu pjesën më të madhe të Kosovës, si dhe viset shqiptare të Malit të Zi, si dhe Tetovën, Dibrën, Kërçovën e Strugën që sot janë në përbërje të Maqedonisë. Pra, Hitleri si arkitekt i vërtet i hartës së Ballkanit, pjesën më të madhe të trojeve shqiptare ia dha Italisë dhe kjo e fundit ia bashkoi administratës së Tiranës. Më 29 qershor 1941, Musolini krijoi me një dekret të posaçëm Komisariatit e Lartë Civil për Kosovën, Dibrën e Strugën, për drejtimin e të cilit u ngarkuar Fejzi Alizoti. Më 12 gusht 1941, me një dekret mbretëror, këto territore iu bashkuan Shqipërisë së krijuar, në Londër në vitin 1913.

shtetet ballkanike përkrahëse të Boshtit në Lindje, rihapi çështjen maqedonase¹⁵. E si pasojë, ridoli në sipërfaqe diskutimi mbi përkatësinë etnike dhe identitetit kombëtar të minoritetit sllavo - maqedonas që jetonte në fshatrat e Prespës dhe popullsisë sllavishtfolëse të krahinës së Gollobordës.

Bullgaria ishte e pakënaqur me territoret që i akordoi asaj Marrëveshja e Vjenës. Ajo zgjeroi dukshëm territorin, por e frymëzuar nga ideja e Bullgarisë së Madhe, kërkoi që vija e demarkacionit italo - bullgar të arrinte në liqenet e Ohrit dhe të Prespës. Një sërë polemikash u shkëmbyen ndërmjet Bullgarisë dhe Italisë në lidhje me ravijëzimin e kufirit për territoret shqiptare të kontrolluara nga italianët dhe ato shqiptaro - maqedonase, të kontrolluara nga bullgarët¹⁶. Mosmarrëveshjet italo - bullgare ishin në thelb konflikte territoriale. E, kur territoret janë në diskutim, popullsia e tyre, veçanërisht ajo minoritare shndërrohen në “pataten e nxehtë” të situatës. Pikërisht për këtë arsye, minoritetet kanë pasur një vend të rëndësishëm në politikën bullgare gjatë Luftës së Dytë Botërore. Brenda Ministrisë së Jashtme të Bullgarisë u krijua një drejtori e posaçme që do të merrej si me minoritetet e huaja që i ishin bashkuar shtetit bullgar, ashtu dhe me minoritetin bullgar pjesë e shteteve të tjera¹⁷.

¹⁵ Gjatë prillit 1941, territoret maqedonase, pjesë të Serbisë dhe të Greqisë, u pushtuan nga ushtria bullgare dhe u vunë nën administratën bullgare të pushtimit. Ato u deklaruan si territore bullgare, të banuara nga popullsi etnikisht bullgare. Në vijim të bindjes së tyre për mosekzistencën e kombit maqedonas Sofja zyrtare filloi një proces “bullgarizimi” të dhunshëm mbi popullsinë e territoreve të pushtuara. Për më tepër për administrimin bullgar të territoreve maqedonase dhe greke shih: Misha Glenny, *Histori e Ballkanit, 1804-1999, nacionalizmi, luftërat dhe Fuqitë e Mëdha*, Instituti i Dialogut dhe i Komunikimit, Tiranë: Botimet “Toena”, 2007, f. 509-511.

¹⁶ Çështja e kufirit lindor mes Italisë dhe Bullgarisë mbeti e pazgjidhur deri në maj të vitit 1943. Për më tepër mbi këtë çështje shih: Sonila Boçi, “Përplasjet italo-bullgare gjatë Luftës së Dytë Botërore dhe çështja e minoriteteve”, në: *Kumtesat (I) (përmbledhje kumtesash nga Java e Shkencës)*, Prishtinë: 2013, f. 475-480.

¹⁷ *Archivio Storico e Diplomatico del Ministero Degli Affari Esteri* (më tej:

Bullgaria u përball me çështjen e minoriteteve duke përdorur metodat tradicionale ballkanike. Përballja kishte dy kahe: nga njëra anë manifestonte sjellje brutale ndaj minoriteteve në territoret që ishin bërë rishtazi pjesë e shtetit bullgar, midis të tjerave dhe ai shqiptar; nga ana tjetër, ngrinte pretendime për persekutim të minoritetit bullgar [ku përshihej dhe minoriteti maqedonas në Shqipëri] nga autoritetet shqiptare dhe italiane, pretendime të cilat, kohë pas kohë, u bënë shkak për kontradikta jo të vogla ndërmjet administratës italiane dhe asaj bullgare.

Sfida e minoriteteve gjatë Luftës së Dytë Botërore ishte vendosja e një raporti të drejtë me grupet e rezistencës. Pavarësisht në cilin shtet jetojnë minoritetet, ëndërrojnë për bashkimin me shtetin amë. Në këtë fokus, sfida më e vështirë për minoritetet gjatë Luftës së Dytë Botërore ishte sigurisht zgjidhja e çështjes së tyre kombëtare dhe nga kjo buronte dhe dilema e tyre më e madhe. A duhet të përfshiheshin minoritetet në politikën e Boshtit dhe të bëheshin pjesë e miklimeve nacionaliste të tij, apo të përqafojnë idenë e Aleatëve të Kombeve të Bashkuara për rezistencën kundër Fuqive të Boshtit si e vetmja mënyrë për të fituar të drejtën e vetëvendosjes, një propagandë kjo shumë e përhapur gjatë LIIB.

Sërish minoriteti grek si minoriteti më i madh në Shqipëri mori rëndësi parësore. Grupet e rezistencës në Shqipëri dhe Greqi bënë përpjekje për ta afruar në krahun e tyre minoritetin grek. Ata pretendonin se përfshirja e tij në rezistencë ishte një nevojë ushtarake, por, më në të vërtetë prevalonte interesi politik. Për grupet e rezistencës shqiptare, anëtarët e minoritetit grek ishin shtetas shqiptarë. Për forcat greke, veçanërisht ato të djathta,

rezistenca e minoritetit grek pretendohej të përdorej si parakusht për sigurimin e së drejtës së vetëvendosjes të minoritetit dhe të

mbështetjes së ardhshme nga Aleatët për pretendimet greke ndaj të ashtuquajturit “Epir të Veriut”. Në maj të vitit 1942, pothuajse në të njëjtën kohë me krijimin e formacioneve ushtarake të EDES-it në Greqi, u bënë përpjekjet e para në zonën e minoritetit grek për ngritjen e njërive të rezistencës kundër pushtuesit italian. Dy oficerë të ushtrisë greke, me prejardhje nga fshati Leshnicë e Poshtme e Delvinës¹⁸, Spiridhon Lito dhe Jani Videli, u përpoqën të krijojnë në to një çetë të ashtuquajtur të rezistencës “vorio epirote”¹⁹. Nuk ka të dhëna që çeta të ketë pasur ndonjë aktivitet gjatë vitit 1942 dhe në vazhdim. Ka shumë mundësi të jetë shpërndarë. Në janar të vitit 1944 njëri nga themeluesit e saj, Spirodon Lito, u vra në afërsi të Prevezës, duke luftuar kundër gjermanëve në formacionet e EDES-it²⁰.

Përpjekjet për të organizuar rezistencën në minoritetin grek, si dhe për ta shtrirë atë në gjithë zonën e “vijës Venizelos”, vazhduan dhe më vonë. Në korrik të vitit 1942, nga një komision i përbërë prej minoritarësh grekë u krijua një organizatë e quajtur “Fronti i Çlirimit të Vorio Epirit” (MAVI)²¹. Midis themeluesve dallohen disa elemente greke që ishin mjaft aktivë në organizimin e lëvizjes vorio - epirote edhe gjatë periudhës midis dy Luftërave, si Vasil Shahini, Mihal Mano, Çavo Kokali²², etj. Qëllimi i kësaj organizate ishte të vihej në krye të rezistencës “greke” kundër pushtuesit italian në të ashtuquajturin Epir i Veriut. MAVI-a ishte e lidhur me shtabin e EDES-it dhe vepronte nën urdhrat e tij. Ajo

¹⁸ Leshnica e Poshtme është fshat i Sarandës, ku jeton popullsi me kombësi greke.

¹⁹ Pyrrhus Ruches, *Albania's Captives (Chicago Essays on World History and Politics)*, Chicago: Argonaut, Inc., Publisher, 1965, f. 156.

²⁰ *Po aty*.

²¹ Σπυρίδων Πλουμίδης, “Το βορειοηπειρωτικό ζήτημα στα πλαίσια της βρετανικής πολιτικής και των ελληνοαλβανικών σχέσεων την περίοδο της ιταλογερμανικής κατοχής (1941-1944)”, [Spiridon Plumidis “Problemi vorioepirot në kuadrin e politikës britanike dhe marrëdhënieve greko-shqiptare në periudhën e pushtimit italo-gjerman (1941-1944)”, në: *Ιστορ*, 13 (2002), f. 96.

²² K. Dervishi, *Shërbimi sekret shqiptar, historia nga fillimi deri në mbarim të Luftës së Dytë Botërore*, Tiranë: “55”, 2007, f. 166.

u përpoq të shtrinte ndikimin e saj në të gjithë zonën e pretenduar nga qeveria greke, por pa ndonjë rezultat.

Si çeta e krijuar nga Spiridon Lito dhe Jani Vedeli, ashtu dhe MAVI-a, dështuan në projektin për të shtrirë veprimtarinë e tyre përtej zonës ku minoriteti grek jetonte me shumicë. Drejtuesit dhe anëtarët e organizatave të sipërpërmendura e kishin prejardhjen nga zona të Shqipërisë së Jugut, ku banonte minoriteti grek. Madje, mbështetja e MAVI-së dhe në zonën e minoritetit grek nuk ishte e plotë, për shkak të ndikimit të krahut tjetër të rezistencës greke, EAM-it, si dhe të së majtës shqiptare. MAVI-a dhe EDES-i patën mbështetje në disa fshatra me popullsi minoritare si: Dhrovjan, Rrëza e Zezë, Pogoni, Leshnicat etj., ku propaganda greke dhe në periudhën midis dy Luftërave kishte qenë më e fuqishme. MAVI-a nuk arriti të krijonte formacione të armatosura e të qëndrueshme në asnjë nga zonat e pretenduara.

Sipas studiuesit britanik, James Pettiferit, një “meritë” në dështimin e MAVI-së dhe EDES-it për tërheqjen e minoritetit grek në radhët e tyre kishin komunistët grekë dhe ata shqiptarë. Ata “mundën të ndalonin kontaktet midis minoritetit grek dhe andartëve të djathtë grek të Napoleon Zervasit²³ të Epirit të Jugut, i cili kërkonte t’ia bashkëngjiste Epirin e Veriut, Greqisë”²⁴. Rolin

e komunistëve shqiptarë për të penguar planet e Napoleon Zervasit në Shqipërinë e Jugut e pranon dhe studiuesi grek Spiridon

²³ Napolon Zervas (Ναπολέον Ζέρβας 1881-1956), gjeneral grek me prejardhje shqiptare. Ai u përjashtua nga ushtria greke për shkak të pjesëmarrjes në grushtin e shtetit të vitit 1926. Gjatë Luftës së Dytë Botërore organizoi grupimin e djathtë të rezistencës greke EDES. Në shtator 1944 forcat ushtarake të drejtuara prej tij ndërmorën masakrat kundër popullsisë çame në Greqi, gjë që çoi në largimin e dhunshëm të saj nga trojet e veta. Për më tepër shih: Ibrahim N. Hoxha, “Zerva Napoleon”, në: *Fjalori Enciklopedik Shqiptar*, botim i Akademisë së Shkencave, Vëll. III, Tiranë 2009, f. 2987-2988.

²⁴ James Pettifer “The Greek minority in Albania in the aftermath of communism”, në *The South Slav Journal* vol. 22, Autumn-Winter, f. 17.

Plumidis, por ai mendon se faktorët përcaktues për dështimin e Zervës në të ashtuquajturin “Epir të Veriut” janë dhe politika penguese e britanikëve dhe angazhimi i EDES-it në luftën civile që shpërtheu në Greqi²⁵.

Në të vërtetë, FNÇ u tregua shumë mendjehapur për afrimin e minoritetit grek. Sipas përcaktimit të studiuesit të mirënjohur anglez, Erik Hobsbaum, Lufta e Dytë Botërore ishte jo vetëm një luftë frontale e armatosur ndërmjet forcave ushtarake të dy blloqeve kundërshtarë, por edhe një luftë civile - ideologjike me karakter ndërkombëtar²⁶. Një karakter i tillë i Luftës ndryshoi në një farë mase dhe karakterin e nacionalizmit. Duke qenë se shtetet pushtuese mbështeteshin në ideologjinë fashiste, lufta për çlirim kombëtar, veçanërisht pas hyrjes në Luftë të BRSS-së, mori edhe karakter ideologjik antifashist²⁷. Kështu lindi një nacionalizëm antifashist, bartësit e të cilit u bënë komunistët. Duke propaganduar luftën antifashiste dhe jo nacionalçlirimtare në zonat minoritare, gjë që e la në një fare mënyrë të hapur çështjen kombëtare të minoritetit, FNÇ arriti të depërtojë më lehtë te kjo popullsi.

Nga ana tjetër, bashkëpunimi intensiv mes EAM-it dhe FNÇ ishte një tjetër faktor për suksesin. Në vjeshtë të vitit 1943, të PKSH dhe PKG vendosën të bashkërendonin veprimet dhe të dërgonin përfaqësues të tyre për të punuar me minoritetet respektive. Përfaqësues të EAM-it u dërguan në zonat ku jetonte minoriteti grek në Shqipëri, ndërkohë që FNÇ dërgoi përfaqësuesit e vet në krahinat shqiptare të Çamërisë. Këta përfaqësues do të vepronin në kuadër të Shtabeve të Përgjithshme të vendeve përkatëse: kështu përfaqësuesit greke do të udhëzoheshin nga shtabi shqiptar dhe ata shqiptarë nga ai grek. Kjo lëvizje solli si

²⁵ Σ. Πλουμίδης, “Το βορειοηπειρωτικό ...”, f. 98.

²⁶ E. Hobsbaum, *Kombi dhe nacionalizmi që nga 1870-a: programi, miti, realiteti*, Tiranë: “Toena” & Fondacioni Soros, 1996, f. 146.

²⁷ *Po aty*.

rezultat përfshirjen e minoriteteve shqiptare e greke në rezistencën kundër pushtuesit.

Bashkëpunimi pati ulje - ngritjet dhe mund të kishte edhe pasoja për integritetin territorial të Shqipërisë. Në shkurt të vitit 1944, nën presionin britanik, EAM-i dhe EDES-i në Greqi u detyruan të nënshkruajnë një marrëveshje bashkëpunimi. EAM-i, nën presionin e opinionit publik grek, u detyrua të përfshijë në programin e tij çështjen e kufijve²⁸. Këto ngjarje patën reflektim të menjëhershëm në rezistencën e minoritetit grek. EDES-i dhe EAM-i u bënë thirrje përkrasësve të tyre në minoritet që “të bashkoheshin me partinë më të fortë dhe të mos luftonin”²⁹. Ndryshimi i politikës së EAM-it solli si rezultat të menjëhershëm kërkesën që shtabi miks i krijuar për minoritetin, të zëvendësohej me një shtab plotësisht minoritar, që vepronte i pavarur. Duke përfituar nga konfuzioni që krijoi operacioni i pushtuesve dhe mungesa e vëmendjes së shtabit shqiptar të Zonës I Operative, të dërguarit e EAM-it për të organizuar rezistencën e minoritetit grek, krijuan një situatë të rrezikshme. Komiteti qarkor i qarkut të Gjirokastrës ankohej për veprimtarinë e të dërguarit të PKG-së, Aleks Janjarit në krahinat minoritare. Ata theksonin se ai punonte “në formë bajraktarllëku” dhe se e kishte bërë minoritetin t’i drejtonte sytë nga Greqia.

Peço Kagjini, anëtar i komitetit qarkor të Gjirokastrës, shprehte shqetësimin se veprimtaria e përfaqësuesve të EAM-it kishte bërë që minoriteti grek të kërkonte bashkim me Greqinë. Në

një miting në krahinën e Dhrovjanit, “u ngrit një dhe tha se ne pranojmë të jemi në një Greqi qoftë komuniste, qoftë djalliste, por

²⁸ *AIH*, koleksion i dokumenteve britanike, A-V-159, Studim i Departamentit të Kërkimeve të Forin Ofis (Foreign Office), 30 qershor 1944.

²⁹ *AQSH*, F. 14/AP, V. 1944, D. 115, fl. 3, Letër e komitetit qarkor të Gjirokastrës për KQ të PKSH-në, 23 mars 1944.

vetëm në Greqi të jemi”³⁰. Kjo politikë e re shkëputëse dhe pritëse e emisarëve të EAM-it kishte shkaktuar pasivitet në rezistencën e minoritetit grek. Koço Tashko, i dërguari i KQ të PKSh-së në Zonën I Operative, ngrinte me forcë shqetësimin se gjatë dimrit 1943 - 1944, formacionet ushtarake të minoritetit jo vetëm nuk luftonin kundër pushtuesit, por dhe ishin “bërë barrë në kurriz të popullsisë së thjeshtë”³¹. Koço Tashko, krahas veprimtarisë së emisarëve të EAM-it, ngarkonte me përgjegjësi dhe shtabin shqiptar, i cili “nuk ishte interesuar për të [batalionin Thanas Ziko]”³². Pasi Koço Tashko ia kishte raportuar çështjen Bedri Spahiut, komandantit të Zonës I Operative, ai shkarkoi anëtarët e shtabit të batalionit Thanas Ziko dhe e bashkoi atë me batalionin shqiptar Thoma Lulo.

Më 2 prill 1944, Enver Hoxha i shqetësuar nga gjendja në minoritetin grek i dërgoi një letër PKG-së. Ai mendonte se kishte ardhur koha që të bëhej një takim ndërmjet përfaqësuesve të dy partive. Sipas E. Hoxhës takimi ishte i “nevojshëm dhe urgjent për të diskutuar mbi çështje të ndryshme që na përkasin dhe sidomos çështjen e minoriteteve”³³. Enver Hoxha kërkoi të dërgohen njerëz të cilët të punojnë për “vëllazërimin e popujve tanë” dhe pranoi që ishin bërë gabime si “nga shokët tanë, ashtu dhe nga shokët grekë që punonin së bashku me minoritetin grek në Shqipëri”³⁴. Duke pasur frikë se marrëveshja midis EAM-it dhe EDES-it mund të shkaktonte ndërhyrjen e kësaj të fundit në zonën e minoritetit, PKSH-ja u shpreh fare qartë se nuk do të lejonte që marrëveshja e bashkëpunimit midis EAM-it dhe EDES-it të shtrihej dhe në

³⁰ *Po aty*, F. 14/AP strukturë, V. 1944, D. 115, fl. 10, Letër e komitetit qarkor të Gjirokastrës për KQ të PKSH-së, 14 maj 1944.

³¹ *Po aty*, F. 14/AP, V. 1944, D. 94, fl. 1, Raport i Koço Tashkos për Enver Hoxhën, mbi punën në qarkun e Gjirokastrës, 14 shtator 1944.

³² *Po aty*.

³³ E. Hoxha, *Dy popuj miq*, Tiranë: “8 Nëntori”, 1985, f. 18.

³⁴ *Po aty*.

minoritetin grek³⁵. Pas kësaj, PKG-ja tërhoqi Aleks Janjarin nga zona e minoritetit dhe dërgoi përfaqësues të tjerë për të ndihmuar në organizimin e rezistencës në këtë zonë. Gjithashtu, u dërguan dy oficerë të EAM-it për batalionin “Thanas Ziko”³⁶, që vazhdonte të ruante mëvetësinë e tij në bashkimin që kishte bërë me batalionin “Thoma Lulo”.

Pavarësisht vështirësive dhe problematikave, minoritetet në Shqipëri, veçanërisht ai grek duke u përfshirë në rezistencën kundër pushtuesve përkrah Lëvizjes Nacionalçlirimtare krijuan kushtet e nevojshme për të promovuar bashkëjetesën dhe marrëdhëniet e mira me popullin shqiptar. Kjo, gjithashtu, u bë një themel i shëndoshë mbi të cilat u ngritën edhe politikat e mëvonshme të shtetit komunist shqiptar ndaj minoriteteve.

³⁵ *Po aty.*

³⁶ *Arkivi i Institutit të Historisë (më tej: AIH), A-VIII-80, Komunikatë e FNÇ-së për qarkun e Gjirokastrës, 24 korrik 1943.*

